

PROJECTE DE RECERCA

**IDENTITATS FEMENINES EN L'ART AL MUSEU DE LLEIDA:
D'OBJECTES REPRESENTATS A SUBJECTES DE LA
REPRESENTACIÓ**

XI BECA DE RECERCA CRISTINA DE PIZAN (2016)

*El arte que se ve como arte es distinto
que el arte que hace ver.*

María Zambrano
Algunos lugares de la pintura (1989)

SUMARI

1. Justificació de la investigació	4
2. Objectius de la recerca	7
3. Metodologia	8
4. Pla de treball	10
5. Cronograma	11
6. Sumari provisional	12
7. Resultats i vida futura del projecte	15
8. Referències bibliogràfiques (selecció)	16

1 Justificació de la investigació

Mentre que la presència d'obres de dones artistes a les col·leccions museístiques, tant a nivell local com també nacional i internacional, és gairebé inexistent o escassa, els museus de tot el món són plens de **representacions femenines**. Aquestes imatges ens parlen, des d'una òptica no-neutral, de la presència i del paper de les dones en una societat i en un moment concrets de la història.

Si analitzem i dialoguem amb aquestes imatges a partir de les contribucions de la **historiografia feminista** –no només des de l'àmbit de la història de l'art, sinó sobretot des d'un punt de vista **interdisciplinari**–, obtenim una informació molt valuosa per tal de transformar el discurs dominant, segons el qual les dones són els “objectes passius” de la representació, i donar veu a un **discurs empoderat que subratlli el paper de les dones en l'art com a “subjectes” i “agents”**.

El present projecte té com a precedents les recerques i els escrits d'estudioses de referència en aquest àmbit i se centra en les col·leccions dels museus de la ciutat de Lleida. En particular, a Catalunya cal destacar-ne **dos precedents significatius**.

El primer és el catàleg de l'exposició *Del fons a la superfície. Obres d'artistes catalanes anteriors a la dictadura*, fruit de l'exposició que es va dur a terme l'any 2008 al Centre de Cultura de Dones Francesca Bonnemaison de Barcelona. En ella es van treure a la llum obres d'artistes com ara Ángeles Santos Torroella, Olga Sacharoff, Lola Anglada, Mela Mutermich, Maria Ferrés i Maria Noguera, que es trobaven ocultes als magatzems de diversos museus, malgrat el seu inqüestionable valor artístic i la seva vàlua com a mostra de la llibertat creativa i intel·lectual de les dones en època pre-franquista.

El segon és el projecte d'elaboració d'una sèrie de llibres sobre *La representació femenina a les col·leccions del Museu Nacional d'Art de Catalunya (MNAC)*, un projecte impulsat per l'Institut Català de les Dones l'any 2009. Els diversos volums, en forma de guies, se centren en cadascuna de les seccions de la col·lecció permanent del MNAC i tracen un recorregut per les sales del museu, amb perspectiva de gènere, tot resseguint l'evolució iconogràfica de les representacions de la figura femenina i els canvis de mentalitat que indiquen.

Concretament, el projecte que aquí es proposa consisteix en la realització d'una **anàlisi interpretativa de la col·lecció permanent del Museu de Lleida des d'una perspectiva de gènere**, per tindrà com a resultat el treball de recerca *Identitats femenines en l'art al Museu de Lleida: d'objectes representats a subjectes de la representació*. A partir de la selecció d'obres exposades al museu, s'analitzaran les identitats femenines que s'hi mostren, des d'una òptica històrico-crítica. D'altra banda, si existeix el suport institucional per dur-ho a terme, es poden examinar també les obres que formen part de la reserva del Museu de Lleida.

En el treball traçarà un recorregut de recerca, ja sigui cronològic o bé temàtic (l'orientació serà fruit de la pròpia recerca), que tindrà com a punt de partença els objectes associats amb la vida de les dones i representacions femenines del museu. *A priori*, la investigació s'articularà en tres blocs fonamentals: **àmbit de la vida** (quotidianitat, edats de les dones, rols i relacions, etc.), **àmbit de l'imaginari** (representacions abstractes, mentalitat dominant, mitologia, religió) i **àmbit de la creació** (capacitats de les dones, cultura, ciència, pensament...).

Vinculats a aquests tres àmbits s'analitzaran determinats objectes de vida quotidiana en relació amb la divisió del treball i els rols de gènere (tenint en compte estudis arqueològics com els d'Encarna Sanahuja), les representacions de figures mitològiques femenines ("Cap de Medusa"; "Dos tapissos de la Història de Mestra") i de figures sàcres (Verge Maria, Maria Magdalena...), la relació entre cosmètica i medicina en el context de la ciència àrab medieval (per exemple, a propòsit del "Flascó de perfums" del període fatimita), entre d'altres.

Malgrat que les temàtiques tractades són força diverses, s'integraran en una recerca coherent, aprofundida, articulada i científicament rigorosa. Tant com sigui possible s'emfasitzarà l'estudi del vincle entre les qüestions simbòliques i de mentalitat, i els aspectes històrics i territorials. En aquest sentit es posa de manifest el caràcter **interdisciplinari** de la recerca proposada i la seva voluntat d'**obrir noves línies de recerca**, més específiques, sobre cadascuna de les peces d'art i les temàtiques que seran objecte d'estudi en aquest treball.

A banda de la publicació del treball en forma de monografia, en un futur, aquesta recerca pot servir per elaborar diverses propostes de divulgació cultural: una guia didàctica (adreçada a públic general, i adaptable als diversos nivells educatius), dinamització de visites guiades, una exposició monogràfica sobre identitats femenines en l'art de la província de Lleida, entre d'altres iniciatives.

Cap de Medusa
Escultura en pedra
Segle II-III dC
Vil·la romana del Romeral d'Albesa (la Noguera)
Núm. Inv. MLDC 3278

Flascó de perfums
Cristall de roca
Segles X-XI (període fatimita)
Excol·legiata de St. Pere d'Àger (la Noguera)
Núm. Inv. MLDC 1865

Dos tapissos de la Història de Mestra
Llana i seda, Tapissos
Brussel·les, taller desconegut.
Cartons atribuïts a Jan van Roome (?)
Cap a 1500-1510
Seu Vella de Lleida
Núm. Inv. MLDC 2033 i 2034
(dipòsit del capítol de la Catedral de Lleida)

Verge nena
Escultura en fusta policromada
Segle XVIII
Núm. Inv. MLDC 304

2 Objectius de la recerca

L'**objectiu principal** del projecte de recerca és aprofundir en el coneixement del patrimoni artístic de la ciutat de Lleida des d'una perspectiva de gènere. Aquesta investigació es basarà en tasques de recerca documental, de reflexió i d'anàlisi descriptiva, interpretativa i comparativa, per mitjà de les quals prendrà forma un estudi històric-sistemàtic (és a dir, que articuli una anàlisi tant cronològica com temàtica de les peces d'art) de les diverses representacions femenines que trobem a la col·lecció permanent del Museu de Lleida.

Els **objectius concrets** del projecte són:

- Fer incidència en la qüestió de les "identitats femenines" per aprofundir en el concepte de "dona", "dones" i "subjecte femení" des d'un altre punt de vista: el de les identitats, concretament, femenines. Aquest canvi d'enfocament serveix, per exemple, per analitzar la identitat del subjecte "nena", no com un "projecte de futura dona", sinó en ella mateixa.
- Donar visibilitat al paper de les dones en l'art com a subjectes de la representació, no com a objectes representats. Aquesta idea, recollida al subtítol del projecte, és essencial en tant que constitueix el fonament metodològic de la recerca i de la proposta hermenèutica del treball.
- Analitzar i interpretar, des d'una perspectiva de gènere, les figures i les escenes plasmades a les obres d'art per tal d'extreure idees precises sobre el rol de les dones a la cultura i a la societat de cada moment de la història il·lustrat en l'amplia cronologia del Museu de Lleida.
- Fer conèixer, posar en valor i aprofundir en la participació activa de les dones en la construcció del llegat cultural europeu; no des d'un punt de vista de l'hegemonia cultural, sinó promovent la valoració dels sabers femenins en ells mateixos.
- Aprofundir en la relació, tant com sigui possible, de les representacions femenines amb el territori lleidatà. En aquest sentit, malgrat que moltes de les imatges segueixen una iconografia establerta (que fa prevaler en l'anàlisi el component simbòlic per sobre del contextual), es tractarà de respondre preguntes com ara: quina funció complia el "Cap de medusa" en el context de la vil·la romana del Romeral d'Albesa?

- Oferir a les ciutadanes i als ciutadans de la ciutat i la província de Lleida, i també a la resta de Catalunya, un treball de recerca científicament rigorós per conèixer el nostre patrimoni artístic i cultural. Un treball de recerca que, en un futur, pugui servir per generar propostes innovadores de dinamització cultural i de difusió de les col·leccions d'art de la ciutat, i que ho faci posant la perspectiva de gènere en primer pla.

3 Metodologia

La metodologia emprada tindrà com a punt de partida una selecció d'obres del Museu de Lleida. El **criteri de selecció** s'estableix des d'una perspectiva de gènere: la vàlua fonamental de l'obra (en relació amb la present recerca) ens la procura la seva capacitat per explicar el paper de les dones a la societat i a la cultura. En conseqüència, les peces estudiades no seran necessàriament les que tinguin un major valor artístic, sinó aquelles que aportin una millor comprensió i més elements de reflexió sobre la realitat de les dones que allí es representa.

Les obres escollides pertanyen als diferents àmbits expositius de la col·lecció permanent del Museu de Lleida. A més a més, cal indicar que si es compta amb el suport institucional corresponent, aquesta selecció inclourà les peces més rellevants (segons el criteri esmentat) del magatzem de reserva del museu.

A partir d'aquesta selecció, es realitzarà un buidatge de les informacions de cada peça una **base de dades** detallada. Per exemple:

Àmbit expositiu "Romànic"

Títol	Autoria	Datació	Tipus obra/ tècnica	Gènere artístic	Escena/ Iconografia	Figura/es femenina/es	Perspectiva de gènere

Aquesta base de dades té una utilitat estratègica a nivell metodològic, ja que servirà per articular l'**estructura històrico-sistemàtica** del treball. Per tant, en tant que eina metodològica del projecte (i també de cara a la vida futura del mateix), s'inclouria com un Annex al treball de recerca. A partir d'aquest buidatge s'elaborarà l'estructura bàsica del treball, tot atenent a les coordenades fonamentals: d'una banda, la cronologia i el territori; de l'altra, la temàtica i la

iconografia. A mesura que avanci es concreti la recerca, aquestes coordenades es complementaran amb altres aspectes rellevants que modelaran l'estructura.

L'articulació dels materials que s'analitzaran al treball n'és un tret distintiu, ja que la recerca que es proposa pretén ser **innovadora** també a nivell metodològic. Certament, una anàlisi cronològica probablement està orientada (de manera explícita o implícita) per la idea de "progrés", segons la qual l'adquisició de drets per part de les dones és una victòria històrica i, en algun sentit, aliena a les pròpies agents històriques. Des del meu punt de vista, aquesta interpretació merament "sumativa" no reflexa la complexitat dels processos històrics: per exemple, les intel·lectuals del segle XII segurament van escriure amb més llibertat (o amb un altre tipus de llibertat) que les dels segles subsegüents. D'altra banda, una anàlisi que sigui només sistemàtica, horitzontal, és mancada de la profunditat històrica. Per tant, un dels principals camps de batalla del treball és, precisament, la metodologia entesa com el creuament d'aquesta doble perspectiva, que donarà una textura específica a la recerca realitzada.

Quan l'estructura del treball hagi agafat una forma bàsica, començaré a estudiar cadascun dels objectes de cultura material que estiguin especialment vinculats a la vida de les dones i de les obres d'art que continguin representacions femenines. En una fase ulterior revisaré l'estructura bàsica del treball per tal que s'ajusti finalment als continguts de l'anàlisi i a les conclusions obtingudes.

Pel que fa a l'anàlisi de les peces d'art, la metodologia emprada serà la següent. En primer lloc, duré a terme una tasca de **documentació** de la recerca, tant pel que fa a fonts primàries com a bibliografia complementària. Tindrè en compte tant els estudis especialitzats, els catàlegs i la literatura crítica en l'àmbit de la història de l'art, com les aportacions de la historiografia feminista en disciplines com ara la filosofia, la literatura, la història, l'antropologia, la sociologia i la pròpia història de l'art. D'aquesta manera, el treball resultant s'impregnarà d'un marcat caràcter interdisciplinari, tal com es posa de manifest amb la mateixa selecció d'estudis inclosa en l'apartat de Referències bibliogràfiques.

En segon lloc, la part més important del projecte serà la realització d'una **anàlisi contextual, descriptiva, interpretativa i comparativa** de les obres escollides. A partir d'aquesta anàlisi complexa, històrico-sistemàtica, es redactaran els continguts del treball, articulats dins d'una estructura que haurà guanyat en precisió. Aquesta part de la recerca contempla un pla A i un pla B estratègics,

per tal de donar resposta a possibles escenaris de la recerca. En cas que les peces del Museu presentin el mateix interès per a la investigació proposada, es durà a terme una recerca homogènia en relació amb cadascuna d'elles. Tanmateix, en cas que l'interès de determinades obres d'art sobresurti respecte d'altres, aquestes seran objecte d'una anàlisi més aprofundida a tots els nivells: conceptual, històric i territorial. Considero que és important saber identificar icones, obres de referència, que permetin de fer més visible el conjunt de la recerca i en ressaltin la seva importància.

4 Pla de treball

El pla de treball s'articularà en diverses fases que es desenvoluparan, si no hi ha cap contratemps, en un període total de **quatre mesos**: des de l'1 d'abril fins al 31 de juliol de 2016. A finals de juliol es lliurarà el treball de recerca titulat *Identitats femenines en l'art al Museu de Lleida: d'objectes representats a subjectes de la representació*, elaborat segons les condicions especificades en l'apartat 7 de les Bases reguladores de la XI Beca de Recerca Cristina de Pizan.

La **primera fase** de treball consistirà en realitzar una base de dades detallada on es recullin totes les obres d'art del Museu de Lleida en les quals apareixen figures femenines. A partir d'aquesta base de dades es durà a terme l'estructura bàsica del treball a partir de l'agrupació de les obres dins les coordenades històrico-territorials i temàtico-iconogràfiques.

A la **segona fase** del projecte es durà a terme una tasca de documentació sobre les obres seleccionades i les temàtiques de gènere que s'hi exposen. Aquesta recerca de documentació es realitzarà per mitjà de la consulta del fons bibliogràfic de biblioteques especialitzades; fonamentalment, les biblioteques de la Universitat de Lleida i la Universitat de Barcelona, la Biblioteca de Museus situada al MNAC, i el fons de la biblioteca pública Francesca Bonnemaison. Així mateix, es consultaran arxius municipals si la recerca ho precisa. En el període d'execució d'aquesta fase tindrà lloc el lliurament del primer "Informe del projecte", el qual es farà efectiu el dia 31 de maig, justament a la meitat del període de realització del projecte de recerca.

La **tercera fase** continuarà definint l'estructura del treball, d'una manera més precisa, en la qual es perfilaran els nuclis temàtics complexos amb els quals

s'articula conceptualment i històricament la col·lecció d'art del Museu. Aquesta segona estructuració dels continguts s'anirà modelant a mesura que avanci la l'anàlisi particular de les peces escollides (sobre les quals ja disposarem d'un buidatge i d'una àmplia documentació). Aquesta anàlisi combinarà tres nivells. Primerament es descriurà la peça (contextualització històrica y geogràfica de la peça, funcionalitat de la mateixa, anàlisi de l'escena representada i de les figures femenines que hi apareixen...). Tot seguit es durà a terme l'anàlisi interpretativa de la imatge des d'una perspectiva de gènere (destacant qüestions com ara el punt de vista sexual i no-neutral des d'on es representa la figura femenina; el rol simbòlic que juguen les dones dins la representació; les divergències entre la imatge que es projecta de les dones i la realitat en la qual vivien; les genealogies femenines; etc.). Finalment, s'efectuarà una anàlisi comparativa amb altres peces, tant del propi Museu, com d'altres, siguin de l'àmbit de l'art català, siguin creacions d'altres procedències, fent especial èmfasi a l'art d'autoria femenina. L'anàlisi anirà prenent forma, sobretot, amb la redacció dels continguts, que tindrà lloc paral·lelament.

En darrer lloc, abans del lliurament del treball efectuaré una **revisió final dels continguts**. Per la seva banda, la tutora de la recerca realitzarà un seguiment setmanal de la recerca i tindrà també un paper clau en la revisió final del treball.

5 Cronograma

Activitats concretes	2016			
	Abril	Maig	Juny	Juliol
Selecció de les obres a estudiar	■			
Elaboració de la base de dades		■		
Recerca documental		■	■	
Lliurament del primer Informe			■	
Estructuració bàsica del treball			■	
Anàlisi de les peces seleccionades			■	
Redacció dels continguts			■	■
Estructuració complexa del treball				■
Revisió final dels continguts				■
Lliurament del treball de recerca				■

L'execució de les diverses activitats del projecte es desenvoluparà en un total de quatre mesos: des de l'1 d'abril fins al 31 de juliol de 2016. A la primera columna del cronograma s'agrupen, amb un color progressivament més intens, les activitats vinculades a cada una de les fases descrites en l'apartat del Pla de treball.

6 Sumari provisional

Els àmbits expositius de la col·lecció permanent del Museu de Lleida [Fig. 1] tracen un ampli recorregut per la història, que comprèn des de la Prehistòria fins ben entrat el Barroc. En el marc d'aquesta extensa cronologia, el projecte de recerca se centrarà en una selecció de peces de la cultura material i de representacions femenines que siguin rellevants per investigar la qüestió de les "identitats femenines", així com aspectes concrets de la presència i del paper de les dones en el sí de la societat de cada època.

Fig. 1 Plànol de la guia del Museu de Lleida.

Com he indicat, s'intentarà que les peces de la col·lecció analitzades tinguin com a resultat un treball de recerca homogeni. Tanmateix, si la investigació així ho requereix, es dedicarà una anàlisi més extensa i aprofundida a les peces d'art que siguin més rellevants des d'un punt de vista de gènere.

A continuació es presenta una estructuració prèvia dels continguts del treball.

A. Introducció

A més a més de ser una presentació del treball on es recolliran les hipòtesis i els objectius concrets de la recerca, la metodologia emprada, un estat de la qüestió en el marc dels estudis especialitzats, una síntesi dels continguts i una relació dels resultats i de l'impacte de la recerca previstos, introducció del treball contindrà també una primera reflexió sobre els conceptes “identitats femenines” i “subjectes de la representació”, dues idees claus que es desenvoluparan tot al llarg del treball.

B. Continguts

Prèviament a l'elaboració bàsica de l'estructura del treball de recerca, que tindrà lloc un cop iniciada la recerca, penso en la col·lecció des d'un triple punt de vista, que es concreta en els següents blocs. Aquests blocs són el punt de partença de la investigació i es modificaran a mesura que desenvolupi el treball.

B.1. Àmbit de la vida

Aquest bloc està pensat especialment en relació amb els objectes de cultura material presents en diversos àmbits expositius, però que són particularment presents en els de prehistòria i història antiga. En el cas de les obres d'art, les dones sovint apareixen representades en escenes de la vida quotidiana, que posen de manifest la identitat de les treballadores, és a dir, el seu paper actiu en l'economia i en la societat de cada època. Així mateix, també es posarà de manifest el paper de les dones com a agents culturals, i s'exploraran identitats femenines sovint poc visibles, com és el cas de les nenes.

B.2. Àmbit de l'imaginari

En aquest bloc s'analitzaran les representacions de figures femenines, tant des del punt de vista de l'imaginari dominant masculí, com de les esclatxes que es poden efectuar a aquest imaginari hegemònic des d'un punt de vista de gènere. Per exemple, es qüestionarà què representa una determinada figura (mitològica, religiosa, etc.) i es situarà en el seu context històric, geogràfic i cultural, però es traçarà també la seva genealogia, per tal d'esbrinar si havia tingut o pot tenir un significat diferent del que s'ha associat habitualment amb aquella figura.*

* Una recerca d'aquest tipus va donar lloc a l'exposició *Paraula de Medusa*, a càrrec de Núria Beitia i Sònia Guerra, organitzada pel Museu d'Història de L'Hospitalet en col·laboració amb el Museu d'Arqueologia de Catalunya (2006). En ella es va indagar la genealogia de la figura de Medusa des

B.3. Àmbit de la creació

Aquest és un bloc molt necessari, encara que probablement serà el més difícil d'omplir de significat, ja que rarament en les obres d'autoria masculina —les quals conformen majoritàriament les col·leccions dels museus d'art— es plasma la temàtica de les capacitats de les dones. Com a molt es mostren les maternals.

En aquest sentit, el treball de recerca posarà èmfasi en el tema que anomeno “la model davant del mirall: reflexos de la realitat”. És a dir, com es representen les limitacions de la condició femenina (circumscribida dins dels paràmetres del que era “possible”, “previsible”, del que s'esperava d'elles en l'ordre establert) en contrast al discurs que les escriptores, pensadores i artistes de la mateixa època tenen sobre les capacitats de les dones, segons plasmen a les seves respectives creacions. Al Museu de Lleida hi ha algunes obres d'art interessants en aquest àmbit i probablement bona part de la recerca se centrarà en aprofundir-hi: per exemple, en el mecenatge femení, la identificació d'identitats femenines que van tenir un paper rellevant en l'àmbit de la cultura, de la ciència i del pensament.

Tot i que els materials que s'estudien són fonamentalment obres d'art d'autoria masculina, la present recerca no vol projectar una visió negativa sobre la fixació de models femenins en aquest tipus de representacions, sinó que vol enfocar-les des d'un punt de vista innovador, que emfasitzi el paper de les dones en tant que agents actius de la representació. És, aquesta, una qüestió plena de tensions conceptuals que seran el principal camp de batalla hermenèutic del treball.

C. Referències bibliogràfiques

S'aportaran les fonts primàries (fonamentalment fonts locals que serviran per contextualitzar les obres, i textos d'autores i autors que parlen de la condició femenina i de les capacitats de les dones) i la bibliografia complementària citada en el treball. La literatura crítica tindrà un marcat caràcter multidisciplinari, ja que el treball cerca enfocar el seu objecte d'estudi des de la interdisciplinarietat.

D. Annex

Contindrà la base de dades de les obres que ha servit per a l'elaboració del projecte i també contindrà les imatges de les peces del Museu analitzades.

del punt de vista textual i iconogràfic, i es va donar visibilitat a una altra interpretació d'aquest personatge mitològic que és present, també, a la col·lecció permanent del Museu de Lleida.

7 Resultats i vida futura del projecte

El resultat d'aquest projecte serà el treball de recerca titulat *Identitats femenines en l'art al Museu de Lleida: d'objectes representats a subjectes de la representació*, que podria ser publicat en forma de monografia, si l'organisme responsable de la Beca Cristina de Pizan ho considera oportú. Pretén ser una **contribució original i innovadora**, tant a nivell metodològic com de continguts, ja que no només intentarà donar un nou significat a obres importants de l'art lleidatà des d'un punt de vista històric, sinó també des del punt filosòfic, posant en primer pla les idees que transmeten les imatges estudiades.

L'**impacte esperat** de la investigació és procurar a la ciutadania de la ciutat i de la província de Lleida, i també de tota Catalunya, un coneixement aprofundit i científicament rigorós del patrimoni artístic i cultural de Lleida, i fer-ho des d'una perspectiva de gènere. És previsible que la investigació realitzada, els resultats assolits i les conclusions obtingudes, siguin especialment atractius de cara a la seva difusió a través dels mitjans de comunicació, i que la recerca tingui una major visibilitat i multipliqui el seu impacte en la societat.

Pel que fa als **aspectes de continuïtat** del projecte, en una fase ulterior es podria elaborar una *Guia sobre les identitats femenines en l'art al Museu de Lleida*, en col·laboració del Museu, així com també i estendre aquesta iniciativa a l'estudi de la col·lecció permanent del Museu d'Art Jaume Morera, en el qual hi ha peces realitzades per dones artistes. D'altra banda, es podria organitzar una exposició temporal que recollís una selecció de les obres més significatives del conjunt museístic de la ciutat de Lleida pel que fa al paper de les dones en l'art, ja sigui com a subjectes de la representació, ja sigui com a subjectes de la creació.

Aquest treball de recerca, per tant, obre tot un ventall de **línies de recerca** que poden desenvolupar-se posteriorment: per exemple, recerques centrades en algun dels aspectes que es posin en relació amb altres exponents artístics de la província de Lleida, o bé la realització d'estudis més detallats sobre alguna de les peces d'art especialment rellevants des d'un punt de vista de gènere. Així mateix, el treball està pensat també per ser la matriu per promoure iniciatives de difusió i divulgació del patrimoni artístic i cultural de Lleida, com per exemple l'elaboració d'una guia didàctica que traci un recorregut pel Museu de Lleida des d'una perspectiva de gènere, i que s'adapti als diversos nivells educatius.

8 Referències bibliogràfiques (selecció)

Les fonts primàries en les quals es basa el projecte són, a més de les pròpies peces d'art del Museu de Lleida, obres d'autoria femenina i masculina sobre la condició femenina que serviran per il·lustrar les idees plasmades en l'art.

Catàlegs

AA.DD. (2008), *Del fons a la superfície: obres d'artistes catalanes contemporànies anteriors a la dictadura franquista*, Barcelona: Centre de Cultura de Dones Francesca Bonnemaison.

[-], "Guia sobre la representació femenina en la col·lecció permanent de l'art renaixentista i barroc del Museu Nacional d'Art de Catalunya" (2009, inèdita), Barcelona: Institut Català de les Dones.

AGUADÉ, Rosamaria, "Guia sobre la representació femenina en la col·lecció permanent de l'art romànic i gòtic del Museu Nacional d'Art de Catalunya" (2009, inèdita), Barcelona: Institut Català de les Dones.

L'època dels genis, Renaixement-Barroc, Palau de la Virreina, del 27 de juliol al 17 de setembre de 1989 (1989), Barcelona: Ajuntament de Barcelona.

Obres de referència

Els Evangelis apòcrifs (2008), ed. Armand Puig i Tàrrach, trad. Agustí Borrell [et al.], Barcelona: Proa.

GRIMAL, Pierre (1981), *Diccionario de mitología griega y romana*, prefaci de Charles Picard, pròleg de Pedro Pericay, trad. Francisco Payarols, Barcelona-Buenos Aires-México: Paidós.

IACOPO DA VARAZZE (1982), *La leyenda dorada*, 2 vols., trad. Fray José Manuel Macías, Madrid: Alianza.

La Bíblia. Bíblia catalana, traducció interconfessional (2005), Barcelona: Associació Bíblica de Catalunya, Editorial Claret, Societats Bíbliques Unides.

MÉNAGE, Gilles (2009), *Historia de las mujeres filósofas*, introducció i notes de Rosa Rius Gatell i trad. Mercè Otero Vidal, Barcelona: Herder.

RÉAU, Louis (1999), *Iconografía del Arte Cristiano. Iconografía de la Biblia - Antiguo Testamento*, trad. Daniel Alcoba, Barcelona: Ediciones del Serbal.

— (2000a), *Iconografía del Arte Cristiano. Iconografía de la Biblia - Nuevo Testamento*, trad. Daniel Alcoba, Barcelona: Ediciones del Serbal.

— (2000b), *Iconografía del Arte Cristiano. Iconografía de los santos A-F*, trad. Daniel Alcoba, Barcelona: Ediciones del Serbal.

Literatura crítica

- BOHN, Babette (2004), "Female self-portraiture in early modern Bologna", *Renaissance Studies*, vol. 18, Núm. 2, p. 239–286.
- BONNER, Frances (ed.) (1992), *Imagining Woman: Cultural Representations and Gender*, Polity Press – Open University.
- BORNAY, Erika (1998), *Mujeres de la Biblia en la pintura del barroco: imágenes de la ambigüedad*, Madrid: Cátedra.
- DUBY, Georges; PERROT, Michelle (dirs.) (1993), *Historia de las Mujeres en Occidente*, trad. Marco Aurelio Galmarini, Madrid: Taurus.
- FALKENBURG, Reindert Leonard (1994), *The Fruit of devotion: mysticism and the imagery of love in Flemish paintings of the Virgin and Child, 1450–1550*, trad. Sammy Herman, Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing.
- GALLEGO, Julian (1996), *Visión y símbolos en la pintura española del Siglo de Oro*, Madrid: Cátedra.
- GARCÍA PÉREZ, Noelia (2004), "La mujer en el Renacimiento y la promoción artística: Estado de la cuestión", *Imafronte*, 16, p. 81–90.
- KING, Margaret L. (1993), *Mujeres renacentistas. La búsqueda de un espacio*, trad. Aurora Lauzardo, Madrid: Alianza.
- GARRARD, Mary D. (1989), *Artemisia Gentileschi: the image of the female hero in italian baroque art*, Princeton: Princeton University Press.
- (1994), "Here's Looking at Me: Sofonisba Anguissola and the Problem of the Woman Artist", *Renaissance Quarterly*, vol. 47., n. 3, p. 556–622.
- GODOY DOMÍNGUEZ, Mª Jesús (2007), *La Mujer en el arte: una contralectura de la modernidad*, Granada: Universidad de Granada.
- JACOBS, FREDRIKA H. (1994), "Woman's Capacity to Create: The Unusual Case of Sofonisba Anguissola", *Renaissance Quarterly*, vol. 47., n. 1, p. 74–101.
- (1997), *Defining the Renaissance "Virtuosa": Women Artists and the Language of Art History and Criticism*, Cambridge–Nova York: Cambridge University Press.
- MATTHEWS GRIECO, Sara F. (1991), *Ange ou diablesse: la représentation de la femme au xvie siècle*, París: Flammarion.
- MARCUS, Leath S. (1986) "Shakespeare's Comic Heroines, Elizabeth I and the Political Uses of Androgyny", dins: ROSE, Mary Beth (ed.), *Women in the Middle Ages and the Renaissance: Litterary and Historical Perspectives*, Siracusa – Nova York: Syracuse University Press, p. 135–155.

- MAY, Gita (2005), *Elisabeth Vigée Le Brun: the odyssey of an artist in an age of revolution*, New Haven: Yale University Press.
- MOLAS FONT, Maria Dolors; SANTIAGO BAUTISTA, Aroa (en premsa), *La infancia en femenino: las niñas. Imágenes y figuras de la filiación*, Barcelona: Icaria.
- NEUMAN, Shirley i STEPHENSON, Glennis (eds.) (1993), *Reimagining Women: Representations of Women in Culture*, Toronto: University of Toronto Press.
- PERRY, Gill (ed.) (1999), *Gender and art*, New Haven (Conn.): Yale University Press, The Open University.
- ROSSINGTON, Michael (eds.) (1994), *Femininity and Masculinity in Eighteenth-century Art and Culture*, Manchester University Press.
- REEDER, Ellen D. (1995), *Pandora: women in classical Greece*, Baltimore (Md.): The Trustees of The Walters Art Gallery; Princeton (N.J.): Princeton University Press.
- RIUS GATELL, Rosa (ed.) (1997), *D'unes veus no previstes. Pensadores del XIII al XVII*, Barcelona: Columna.
- ROUSSELOT, Jean (1971), *La Mujer en el arte: de la prehistoria a nuestros días*, Barcelona: Argos.
- TINAGLI, Paola (1997), *Women in Italian Renaissance Art: Gender, Representation, Identity*, Manchester: Manchester University Press.
- SANAHUJA, Encarna (2002), *Cuerpos sexuados, objetos y prehistoria*, Madrid: Cátedra.
- SHERIFF, Mary D. (1996), *The Exceptional woman: Elisabeth Vigée-Lebrun and the cultural politics of art*, Chicago: The University of Chicago Press.